

De zin van het nut en het nut van de zin

Waarom geesteswetenschappen?

Over het nut van de geesteswetenschappen raken we niet uitgepraat. Vooral in tijden van bezuiniging liggen de humaniora onder vuur. Wat is immers hun maatschappelijke relevantie? Jacqueline Klooster laat zien hoe men krampachtig naar bestaansredenen zoekt.

Wie klassieke talen heeft gestudeerd, heeft doorgaans wat uit te leggen. Dat bleek bijvoorbeeld toen ik na mijn afstuderen de eerstegraads lerarenopleiding volgde (het ILO van de UvA), waar ik deelnam aan een college over het ontwerpen van lesmethoden voor docenten van de talen. Tijdens een van de sessies kwam daar het zogenaamde 'taaldorp' ter sprake, dat kort gezegd het volgende behelsde: ergens in het schoolgebouw diende een grote ruimte te worden ingericht als een meertalig dorp. De leraar Engels (of een leerling), gezeten achter een bankje met daarop 'Post Office', veinsde postzegels te verkopen. Aan de leraar Frans werd men geacht te vragen om een stokbrood, in het Frans uiteraard. Bij de leraar Duits kon je benzine tanken of tentharingen lenen of iets dergelijks. Behoorlijk vervelend, eerlijk gezegd.

'JE KUNT ER GEEN STOKBROOD MEE KOPEN, DUS WAT HEB JE ERAAN, DIE KLASSIEKEN?'

Het doel van deze lesopzet was duidelijk: de leerling leert wat je aan een vreemde taal hebt, wat je ermee kunt. De minimalistische aanname luidde kennelijk dat leerlingen pas bereid zijn iets te leren als ze het nut ervan inzien. Niet te beroerd dit principe ook zelf toe te passen, vroeg ik: 'Maar ik geef klassieke talen. Wat zou ik in dit taaldorp dan kunnen doen? Moeten de leerlingen met mij Latijn of Grieks spreken?' Ongevraagd advies was mijn deel: 'Wat jij je misschien beter maar eens zou kunnen afvragen, is wat voor nut het überhaupt heeft om klassieke talen te geven op de middelbare school!'

Duidelijker heb ik het nadien nooit meer uitgespeld gekregen: je kunt er geen stokbrood mee kopen, dus wat heb je eraan, die klassieken? Het in mijn ogen nog altijd ongelofelijke en wonderbaarlijke feit dat je door het leren van Grieks en Latijn onder meer kennis kunt nemen van de grootste literaire en poëtische werken van mensen die meer dan tweeduizend jaar geleden leefden, spreekt kennelijk niet genoeg tot de verbeelding.

In zekere zin moet ik de betreffende ILO-docente toch maar dankbaar zijn, want verontwaardiging over de vraag helpt in elk geval niet. En het betreft een interessante kwestie, die niet alleen voor de klassieken speelt en niet alleen op de middelbare school. Ze is symptomatisch voor een breder fenomeen, onlangs uitstekend onder woorden gebracht in het boek *What Are Universities for?* van Stefan Collini, hoogleraar intellectuele geschiedenis en Engelse letterkunde in Cambridge. Zoals Collini voor de Britse context laat zien, wordt (en werd, dit is geen recente ontwikkeling) het nut van de humaniora voor de maatschappij vaker wel dan niet onbewezen geacht, omdat het niet direct tastbaar dan wel toepasbaar is. En daar vloeit van alles uit voort, zeker in tijden van recessie en crisis. Want waarom zouden we 'onze belastingcenten' in 's hemelsnaam uitgeven aan zaken waar toch geen aanwijsbaar nut van te verwachten valt? Schermen met het negentiende-eeuws aandoende argument dat 'je er een beter mens van wordt' lijkt een achterhoedetactiek. Het blijkt bovendien vaak gênant onwaar, als weer eens duidelijk wordt dat de een of andere oorlogsmisdadiger een groot kunst- dan wel literatuurkenner was.

'HET NUT VAN DE HUMANIORA VOOR DE MAATSCHAPPIJ WORDT VAKER WEL DAN NIET ONBEWEZEN GEACHT, OMDAT HET NIET DIRECT TASTBAAR DAN WEL TOEPASBAAR IS.'

Overigens blijft opmerkelijk, zoals Collini ook signaleert, dat aan fundamenteel onderzoek in de bètawetenschappen (denk aan de neutrino) nog altijd met meer gemak geld wordt uitgegeven, terwijl tot op heden bij mijn weten althans onduidelijk is wat daarvan dan het nut voor de maatschappij zou kunnen zijn. Wellicht dat de uitspraak 'Bèta's maken de geschiedenis, alfa's beschrijven hem' van onze vorige minister van Cultuur en Onderwijs, Ronald Plasterk, enig licht werpt op het verschil in prestige, en dus subsidiëring, tussen bètawetenschappen en humaniora. De wat sukkelige alfa's hobbelen in deze voorstelling van zaken achter de dynamische bèta's aan, amechtig berichtend over hun grootste verrichtingen, de atoombom, de zoektocht naar een vaccin tegen hiv, een reis naar de maan... Maar zelf eens wat uitvinden, ho maar. Wat doen ze eigenlijk de hele dag? Er worden, zoals Collini het gekscherend formuleert, toch geen nieuwe Shakespeares meer ontdekt? Een deel van zijn betoog gaat dan ook in op de vraag wat men zich eigenlijk moet voorstellen bij onderzoek in de humaniora, en hoe men tot een oordeel kan komen over de kwaliteit van dit onderzoek. Bezorgd constateert hij dat kwantitatieve criteria, naar voorbeeld van de bètawetenschappen, en het bedrijfsleven, ten onrechte steeds meer de kwalitatieve (en derhalve minder meetbare) verdringen. Helaas blijkt het overigens ook voor Collini wel erg moeilijk om duidelijk te maken wat dan wel een eerlijke en zinvolle manier zou zijn om kwaliteit van alfa-onderzoek te meten, zonder te vervallen in je ne sais quoi en Fingerspitzengefühl.

'DE WAT SUKKELIGE ALFA'S HOBBELEN IN DEZE VOORSTELLING VAN ZAKEN ACHTER DE DYNAMISCHE BÈTA'S AAN, AMECHTIG BERICHTEND OVER HUN GROOTSTE VERRICHTINGEN.'

Parallel met deze kwantificatiedrang loopt de toenemende druk dat ieder onderzoek, dus ook dat in de geesteswetenschappen, een tastbare maatschappelijke (lees: liefst economische) relevantie, sociale functie, valorisatie, impact, nut - hoe het verder ook geformuleerd wordt - moet hebben: het geld dat er ingaat moet er kennelijk op een of andere manier ook dubbel en dwars weer uitkomen. Om dit in goede banen te leiden is in Nederland inmiddels een verplichte kennisbenuttings-paragraaf opgenomen in de vernieuwingsimpuls-aanvraagformulieren (voor VENI-, VIDI- en VICI-beurzen) van NWO, een organisatie die vroeger trouwens (veelbetekenend feit) ZWO heette, waarbij de Z voor Zuiver stond, in de zin van 'niet toegepast'.

Gegeven deze tendens valt het wel te begrijpen dat er de laatste tijd steeds meer pamfletten, bundels en boeken verschijnen van geesteswetenschappers die zich kennelijk in het nauw gedreven voelen: denk aan de veelzeggende titel *Not for Profit* (2010) van classica en filosofe Martha Nussbaum, het al genoemde *What Are Universities for?* en recentelijk ook *The Public Value of the Humanities*, een reeks opstellen onder redactie van Shakespeare-geleerde Jonathan Bate. De vraag die deze boeken feitelijk stellen is: hoe kunnen en moeten we verdedigen dat er belastinggeld gaat naar onderzoek en onderwijs in de humaniora?

'SOMS WORDT SIMPELWEG GESTELD DAT ER ÜBERHAUPT GEEN NUT AAN DE HUMANIORA TOEGEKEND MOET WORDEN.'

Er vallen binnen het genre een aantal mogelijke argumentatiestructuren te onderscheiden. Soms wordt simpelweg gesteld dat er überhaupt geen nut aan de humaniora toegekend moet worden: de geesteswetenschappen zijn een doel op zich; wie op laffe en politiek correcte wijze probeert te doen alsof ze toch een hoger doel dienen, neemt zichzelf en zijn vak niet serieus. Dit is bijvoorbeeld de redeneertrant van de controversiële Amerikaanse literatuurwetenschapper en jurist Stanley Fish (zoals uiteengezet in zijn *Political Correctness. Literary Studies and Political Change*, 1995). Het is natuurlijk mooi om zo de kont tegen de krib te gooien, en ook is het comfortabel argumenteren: je bent in één klap van het gezeur af door jezelf en het vak gewoon buiten het kader van de discussie te plaatsen. Maar is het tegelijkertijd niet te gemakzuchtig, en historisch te beperkt? Het lijkt in elk geval onjuist te veronderstellen dat de humaniora altijd een nobel doel op zich zijn geweest, en pragmatisch gezien is het bovendien niet erg opportuun, want het debat is er nu eenmaal en verdwijnt niet als men het negeert. Anderen, zoals Martha Nussbaum, komen gevaarlijk dicht in de buurt van het idee dat de humaniora de mens verheffen, of dat ze in elk geval onontbeerlijk zijn voor een goede vorming tot burger. Het is natuurlijk zeer twijfelachtig of het ooit bewezen kan worden dat iemand door het bestuderen van literatuur, filosofie, kunst en muziek een goed mens wordt, en niet veeleer door bepaalde aangeboren neigingen en toevallige omstandigheden (die in sommige gevallen wellicht ook een voorwaarde zijn om überhaupt interesse te kunnen hebben voor deze zaken).

The Public Value of the Humanities wil eveneens de vraag naar het nut van de humaniora consciëntieus beantwoorden. De bundel bevat 24 opstellen, ingeleid door samensteller Jonathan Bate, van de hand van vooraanstaande Britse geesteswetenschappers en medewerkers van de Art Schools (voor toegepaste kunst en technisch design, in Groot-Brittannië meer dan hier gelieerd aan de universitaire wereld). Het inleidende essay van Bate, waarin hij probeert te betogen dat geesteswetenschappers in feite de functie vervullen van de oudtestamentische Jozef bij de farao, overtuigt helaas niet. Waar Jozef de farao uitlegde wat zijn droom over de zeven vette en de zeven magere koeien te beduiden had, leggen de geesteswetenschappers uit... ja, wat leggen ze eigenlijk uit? De vergelijking gaat als een nachtkaaars uit, en het slotzinnetje dat de humaniora meer zijn dan een 'technicolor dreamcoat' maakt een allerm minst steekhoudende indruk.

Gelukkig bevat de bundel ook interessantere analyses. Meta-vragen naar waarom we eigenlijk zo gefixeerd zijn op nut, en wat de humaniora eigenlijk behelzen, worden in enkele van de meest lezenswaardige essays in de bundel hier en daar voorzichtig aangestipt. In het verlengde hiervan wordt ook af en toe geprobeerd in het debat 'het nut' van de geesteswetenschappen te vervangen door 'de zin' of 'de intrinsieke waarde' ervan. Men kijkt in sommige essays in een weids en ontegenzeggelijk ook idealistisch perspectief naar wat onderzoek in de humaniora kan betekenen voor de maatschappij. Dat is soms concreet, maar daarom nog niet minder fundamenteel.

Zo is er bijvoorbeeld het uitstekende essay van Gary Watt over de rechten als geesteswetenschap, en dan in het bijzonder over de *esprit des lois*, en hoe deze te waarborgen. Jürgen Zimmerer schrijft over het belang van genocide-studies voor het veiligstellen van de toekomst van de mensheid op deze steeds drukkere planeet. Simon Szreter bespreekt de fascinerende connectie tussen het bestuderen van de geschiedenis en politieke beleidsvorming (is het mogelijk lessen te trekken uit het verleden, en zo ja, hoe dan?) en Richard Howells illustreert op speelse wijze hoe de sociologische theorie van Bourdieu het mogelijk maakt om de vraag naar de waarde van de humaniora anders te kadreren dan gewoonlijk gedaan wordt. Ronan McDonald breekt een lans voor evaluatieve literatuurkritiek, en de zin van waardeoordelen in een tijd waarin kwantificeren de norm lijkt; Nicholas Davey buigt zich over het belang van het onvoorspelbare en onafhankelijke denken in de academische praktijk van de filosofie.

'HET IS NATUURLIJK ZEER TWIJFELACHTIG OF HET OOIT BEWEZEN KAN WORDEN DAT IEMAND DOOR HET BESTUDEREN VAN LITERATUUR, FILOSOFIE, KUNST EN MUZIEK EEN GOED MENS WORDT.'

Helaas probeert een alarmerend groot aantal bijdragen te bewijzen dat er wel degelijk concreet maatschappelijk (en dan vooral economisch) nut van de humaniora te verwachten valt. Daardoor hinkt het boek op twee gedachten: het lijkt op de slechtste momenten wel een academische reclamefolder die met krampachtige retoriek bepleit dat de humaniora heus wel nuttig zijn! Alsof de Arts en Humanities Research Council opletten meekijkt - en blijkens het voorwoord is dat ook het geval. Zo lezen we bijvoorbeeld over de promovendus aan een Art School die een robotarm voor oorlogsveteranen heeft ontworpen. Of over de drukbezochte educatieve tentoonstellingen in het Victoria and Albert Museum. Prijzenswaardig, zeker; dat is nog eens waar voor je (belasting)geld. Maar zulke verhalen ontwijken de wat mij betreft uiteindelijk interessantere vraag of het ook intrinsiek waardevol kan zijn om zaken te bestuderen die geen (direct aanwijsbaar) nut hebben, en waarom.

Men kan de hele kwestie dan ook misschien beter vanuit een andere invalshoek benaderen, zoals Collini zo slim doet, door expliciet de vraag naar de zin van het nut te stellen: waarom en hoe is het (economisch) nut eigenlijk tot de allesbepalende factor geworden? Wat zegt dat over ons waardensysteem? Wat is precies het idee achter (en de geschiedenis van) overheidssubsidie voor de wetenschappen tout court? Is de enige geldige verwachting inderdaad dat overheidssubsidie direct omgezet dient te kunnen worden in tastbaar, economisch, nut voor de maatschappij? Wat verwachten we dan eigenlijk van die maatschappij? Op geestige, erudiete en scherpe wijze bepleit Collini zo dat er op een andere manier gekeken wordt naar de functie van universiteiten, en de plaats van de humaniora daarin, dan nu doorgaans het geval is. Een universiteit is geen bedrijf, stelt hij (ten overvloede), en dus moet er ook geen economische logica op losgelaten worden.

'HET BOEK LIJKT OP DE SLECHTSTE MOMENTEN WEL EEN ACADEMISCHE RECLAMEFOLDER DIE MET KRAMPACHTIGE RETORIEK BEPLEIT DAT DE HUMANIORA HEUS WEL NUTTIG ZIJN!'

En bovendien, vraagt hij zich af, John Maynard Keynes indachtig, als men zo graag de economische kaart speelt: wat is eigenlijk de functie van economie? Geld verdienen is toch zeker ook geen doel op zichzelf? De bedoeling van een gezonde economie is het verzekeren van een financiële basis voor een zinvol en aangenaam bestaan voor zo veel mogelijk mensen. En wat maakt het bestaan zinvol en aangenaam? Juist: voor veel mensen is dat bijvoorbeeld de muziek, de kunst, de literatuur, en de filosofie. Bestudering van deze disciplines, en dieper inzicht erin en in de geschiedenis ervan, hebben dus wel degelijk zin. Het berust volgens Collini op een vergissing te veronderstellen dat dit slechts een elitehobby zou zijn; sterker nog, wie dit denkt, neemt een zeer aanzienlijk deel van de bevolking en haar interesses simpelweg niet serieus. Vooral Collini's betoog verdient het dus gelezen te worden door iedereen die nog gelooft in het nut van de zin. Maar eigenlijk vooral door iedereen die gelooft in de zin van het nut.

Jacqueline Klooster is als Marie Curie Fellow verbonden aan de vakgroep Klassiek Grieks van de Universiteit Gent.

Besproken boeken:

The Public Value of the Humanities
door **Jonathan Bate (red.)**
Bloomsbury Academic. Londen 2011.
336 pag., € 31,95

What are Universities for?
door **Stefan Collini**
Penguin. Londen 2012.
240 pag., € 15,50

Literatuur:

- Stanley Fish. Political Correctness. Literary Studies and Political Change. Oxford University Press USA. New York 1995.
- Martha Nussbaum. Niet voor de winst. Waarom de democratie de geesteswetenschappen nodig heeft. Ambo. Amsterdam 2011.

Externe link

Stefan Collini legt uit wat het nut is van de universiteit:
www.athenaeum.nl/interviews/stefan-collini-what-are-universities-for

Deze brief schreef de vader van Ted Turner, de latere baas van CNN, in 1957 aan zijn zoon toen die hem had verteld dat hij klassieke letteren ging studeren:

www.lettersofnote.com/2012/07/this-is-my-son-he-speaks-greek.html

Stanley Fish over de vermeende noodzaak van de geesteswetenschappen om zichzelf te rechtvaardigen:
www.youtube.com/watch?v=HqKsAMBEgg8

Martha Nussbaum hield in 2011 de Frederik van Eedenlezing voor de Internationale School voor
Wijsbegeerte:
<http://vimeo.com/28762182>

Rens Bod is in Nederland een hartstochtelijk pleitbezorger van de 'vergeten [geestes]wetenschappen'.
Zie bijvoorbeeld dit interview uit de Volkskrant van januari 2011:
www.sg.uu.nl/academie/Rens_Bod_Alfas_onderschatten_zichzelf.pdf